

ELŐSZÓ

LUCIUS ANNAEUS SENECA

(Kr. e. 4 – Kr. u. 65)

Seneca nemcsak a római irodalomnak, hanem az egész világirodalomnak is egyik legnagyobb és legkülönlegesebb alkotója. A legnagyobbak közé azért sorolható, mert a római irodalomnak szinte minden műfajában maradandót alkotott: a lírában, a prózában és a drámában egyaránt. A Kr. u. 4. században élt Sidonius Apollinaris nem is tudta elképzelni, hogy egyazon ember szellemében és formájában ilyen eltérő életművet hozhasson létre, ezért két Senecáról beszél: egy filozófusról, aki Platón követője, és egy tragédiaíróról, aki Euripidészt tekinti mintának (*Ad Felicem* 230 skk.). Ugyanakkor Seneca a közéletben is befutotta azt a pályát, amelyet Rómában egy *lovagrendi* férfiú befuthatott: 31-ben megszerezte a *quaesturát*,¹ 50-ben a *praeturát*,² 55-ben pedig megkapta a *consulságot*.

De nem volt ám ez a karrier ennyire sima. A huszadik életévében járhatott, amikor a sok tanulás, a költők és a filozófusok folytonos olvasása, az aszketikus életmód és böjtölés legyengítette szervezetét, légzési bántalmak kínozták, s már-már öngyilkosságra gondolt, amikor apja észrevéve ezt, levegőváltozást ajánlott neki. Anyjának nővére Egyiptom *praefectusának* volt a felesége, és az ő meghívására a beteges fiatalember Egyiptomba ment, s ott élt 26-tól 31-ig. Itt visszanyerte egészségét és életkedvét, és megírta első tudományos munkáját *De ritu et sacris Aegyptiorum* (Az egyiptomiak szokásairól és vallásáról) címen.

¹ A királyság idejében bírói hivatalt jelölt, a köztársaság idején pedig az államügyészekéhez hasonló feladatot és jogkört jelentett.

² A praetorok a városi rend fenntartásáért feleltek, emellett polgári ügyekben bírászkodtak.

Ugyanez a nagynéni volt az, aki a Rómába visszatérő ifjú Senecának megszerezte a quaesturát 31-ben.

A quaesturával Seneca bekerült a szenátori rendbe, s mintegy tíz éven keresztül ügyvédként tevékenykedett. Szónoki sikereivel azonban magára vonta Caligula császár haragját, aki halálra akarta ítélni, de lebeszélték róla azzal, hogy ez a beteges filozófus úgysem fog sokáig élni. Ezzel sikerült megmenteni életét, de az ékesszólással fel kellett hagynia. Ezután az irodalmi tevékenységnek szentelte magát. E korszak irodalmi tevékenységéből csak a *Consolatio ad Marciam* (Vigasztalás Marciához) és a *De ira* (A haragról) maradt fenn. Claudius trónra lépésekor már oly nagy volt a tekintélye, hogy Germanicus leányainak, Iulia Livillának és Agrippinának, vagyis a császári családnak a szolgálatában állott. Claudius felesége, Messalina azonban gyengíteni akarta Germanicus leányainak a befolyását, ezért bevádolta Senecát azzal az ürüggyel, hogy házasságtörő viszonyt folytatott Iulia Livillával. A szolgálattelkü bírák halálra ítélték Senecát, ám e súlyos ítéletet Claudius császár száműzetésre enyhítette. Ennek következtében 41-től 49-ig Seneca Corsicán tartózkodott száműzetésben.

Messalina meggyilkolása után, 49-ben Claudius császár új felesége, Agrippina kieszközölte, hogy Senecát visszahívják a száműzetésből, sőt fiának, Nerónak a nevelését is rábízta, majd 50-ben megszerezte számára a *praeturát*. Claudius gyanús halála után, 54-ben Seneca írta a hivatalos gyászbeszédet, és a fiatal Nerót választották császárrá. Seneca egy királytűkröt írt az ifjú császár számára *De clementia* (A kegyességről) címen, amelyben kifejti, hogy az új császár Augustus nyomába kíván lépni. Az *optimus princeps* (a legjobb uralkodó) cicerói eszményét vetíti rá az ifjú Neróra, és a *clementiát* állítja eléje legfőbb uralkodói erényként. Nero uralkodásának első öt évét (*quinquennia Neronis*) dicsérik a történetírók. Burrusszal, a *praefectus praetorió*val együtt Seneca kormányozta a birodalmat. Róma külpolitikában és belpolitikában egyaránt sikereket ért el. Seneca megkapta a consulságot 55–56-ban, és Nero nagy vagon-

nal halmozta el. Azonban az udvari intrikák is fokozódtak: Nero hatalmának növekedésével növekedett az ellentét Nero császár és anyja, Agrippina között, ami oda vezetett, hogy Nero meggyilkoltatta anyját 59-ben.

Az idő múltával egyre több támadás éri magát Senecát is nagy vagyona miatt. Tovább rontotta a helyzetét, hogy 62-ben meghalt Burrus, s a helyébe került Tigellinus új tanácsadókkal vétette körül Nerót, és Seneca ellen hangolta. Seneca, hogy elejét vegye a rosszindulatú vádaskodásoknak, felajánlotta vagyonát a császárnak: „*Rendeld el, hogy vagyonomat prokurátoraid igazgassák, fogadják a te magánkincstárodba. Nem fogom én magamat a szegénységbe taszítani, hanem átadván, aminek ragyogása vakít, amennyi időt a kertek vagy villák gondozása kell szakítanom, ismét a lelkemre fogom fordítani*” (Tacitus, *Annales* 14, 54; ford. Borzsák I.). Nero azonban nem fogadta el ajánlatát, hanem színlelt szeretettel elbocsátotta. Seneca megérezte ezt, ezután távol tartotta magát az udvartól, és intenzív irodalmi munkásságot fejtett ki 62–65 között. Azonban e visszahúzódással sem volt képes a rossz tanácsadók hatása alá került császár haragját elkerülni. A Piso-féle összeesküvés leleplezésekor őt is bevádolták, s megkapta a parancsot, hogy önkezével vessen véget életének. Tacitus beszámolója szerint Seneca – úgy, mint Szókratész – sokat hangoztatott erkölcsi elveivel összhangban, nyugodt lélekkel fogadta a halált, s vele együtt felesége, Pompeia Paulina is felnyitotta ereit. Ám Nero nem akarta, hogy a feleség is mártír legyen, ezért bekötötték felvágott karját, s így Seneca felesége életben maradt (*Annales* 15, 60–65).

Seneca igen jelentős prózaírói munkásságot fejtett ki. Több műve azonban elveszett, például a *De ritu et sacris Aegyptiorum* (Az egyiptomiak szokásairól és vallásáról). Fennmaradt viszont *Naturales quaestiones* (Természettudományos kérdések) hét könyvben, továbbá tíz, erkölcsfilozófiával kapcsolatos műve: I. *De providentia* (A gondviselésről), II. *De constantia sapientis* (A bölcs állhatatosságáról), III. *De ira* (A haragról) három könyvben, IV. *Ad Marciam de*

consolatione (Vigasztalás Marciához), V. *Ad Gallionem de vita beata* (A boldog életről Gallióhoz), VI. *Ad Serenum de otio* (A visszavonultságról Serenushez), VII. *Ad Serenum de tranquillitate animi* (A lelki nyugalomról Serenushez), VIII. *Ad Paulinum de brevitae vitae* (Az élet rövidegéről Paulinushoz), IX. *Ad Polybium de consolatione* (Vigasztalás Polybiushoz), X. *Ad Helviam matrem de consolatione* (Vigasztalás anyjához, Helviához).

A *consolatio* műfaja görög eredetű, de már Cicero is művelte, azonban leánya haláláról írt vigasztalása elveszett, ezért Seneca ránk marad vigasztalásai az első példái e műfajnak a római irodalomban. A vigasztalás a popularis filozófia egyik megnyilvánulási formája: a külső körülményekkel szembeni tehetetlenségünket fejezi ki, s ennek elviselésére próbál vigaszt találni. Seneca vigasztalásai általában négy részből állnak: 1. a bevezetés, a baj amely miatt vigasztalni kell; 2. a vigasztalás törzsanyaga; 3. a fájdalom okai; 4. a befejezés. Általános érvei a következők: a) a rossz nem létezik; b) a halál az élet törvénye: mindenkit elér; c) az élet teli van bajjal, a halállal mindezek megszűnnek. A 42 táján írt *Helvia vigasztalásában* saját édesanyját vigasztalja abban a sok bajban, amely a legutóbb érte: meghalt a férje és egy unokája; fiát pedig száműzetésbe küldték. Száműzetéséről azt állítja Seneca, hogy az nem okozott neki szenvedést, hiszen a száműzetés csak helyváltoztatás. Elhagyni a hazát nagy fájdalomnak tűnik, de ha jól megfontoljuk, a világvárosba tömörült tömegeknek nincs is hazájuk, tehát sokan élnek így. Azonkívül a száműzött akárhová megy, magával viheti lelkét és erényeit.

Seneca legnagyobb hatású, s egyben a legművészebb prózai alkotása, amelyben az ezüstkori stílus is tökéletesen érvényesül, az *Ad Lucilium Epistulae morales* (Erkölcsei levelek Luciliushoz). E levélkorpusz 20 könyvben 124 levelet tartalmaz, azonban Gelliustól tudjuk, hogy legalább 22 könyvből állt, ő ugyanis a 22. könyvből hosszasan idéz (Attikai éjszakák, 12, 2, 3). Lucilius a levelek írása idején, 63–

65-ben, Szicíliában volt *procurator*, azaz a császári jövedelmek kezelője. Sajátos e levelek felépítése: minden levél valamilyen egyedi esetből indul ki, majd ettől eltávolodva a vele asszociálható általános kérdéseket is bevonja vizsgálódási körébe, s ha helyénvalónak érzi, ismert filozófusok – Platón, Arisztotelész, Theophrasztosz, Epikurosz, Poszeidóniosz – véleményére is kitér. E levélgyűjtemény közvetlenül szerzőjének halála előtt nyerhette el végleges formáját. Kérdéses, hogy minden levél eljutott-e Luciliushoz. Elképzelhető, hogy mikor a levelek teljes korpuszát összeállította Seneca, olyan esszéket is beleillesztett a levelek közé, amelyek eredetileg nem levélnek készültek. Azt az ötletet, hogy filozófiai gondolatait levelekben fejtje ki, talán Platóntól és Epikurosztól vette. Mindenesetre ez a levélfajta teljesen új műfaj a római irodalomban, mert Cicero is sok levelet írt, de azokat konkrét személyeknek írta, a közzététel szándéka nélkül.

Seneca lírai verseket is írt. Tacitus szerint ezzel a költészetet kedvelő Nero császár tetszését akarta elnyerni. Az *Anthologia Latina* (kiadta Riese, Lipcse, 1869) három verset közöl Seneca neve alatt: 232, 236, 237). A stíluskritika azonban kimutatta, hogy a 396–460-ig terjedő költemények is lehetnek Seneca alkotásai. A neki tulajdonított versek az élet rövidségéről (232) és corsicai száműzetéséről (236, 237) szólnak. A neki tulajdonítható versek közül a 409-es számú szülővárosával, Cordubával, a 422-es számú Britanniával és Claudius császárral hozhatók kapcsolatba. Hogy Seneca képes volt jó verseket írni, azt 107. erkölcsi levele is bizonyítja, amelyben Kleanthésztől fordítja le ezt a verset:

*Vezess, atyám, fölséges ég erős ura,
akárhová akarsz, tüstént követlek én.
Itt állok készen, ámbár nem tetszik nekem,
követlek sírva: rosszat teszek jó helyett:
alázatost jó sors vezet, büszkét cipel.*

Seneca drámaíró is volt. A következő kilenc tragédiája maradt fenn a *Codex Etruscus*ban: *Hercules furens* (Dühöngő Herkules), *Troades* (Trójai nők), *Phoenissae* (Föníciai nők), *Medea*, *Phaedra*, *Oedipus*, *Agamemnon*, *Thyestes*, *Hercules Oetaeus* (Oitói Herkules). Tizedikként fennmaradt más kéziratokban egy *Octavia* című római tárgyú tragédia Seneca neve alatt. Bár Quintilianus nem sorolja fel a római drámaírók között, mégis említi drámaírói tevékenységét, amennyiben idézi *Medea* című tragédiáját.

A szentencia mint irodalmi műfaj nagy múltra tekint vissza a római irodalomban. Marcus Porcius Cato (Kr. e. 237 – Kr. e. 149) *Apophthegmata* címen tette közzé mondásainak gyűjteményét. Cicero és Plutarkhosz többet idéz közülük. Sikerük akkora volt, hogy a Kr. u. 3. században *Dicta Catonis* (Cato mondásai) címen több könyvből álló gyűjteményt adtak ki (hamisítottak) neve alatt. A szentencia fontos szerepet játszott az irodalmi mimusban is. A mimuselőadások az itáliai Flora istennő ünnepéhez, a Florariához kapcsolódtak, mely április 28-tól május 3-ig tartott. A mimus irodalmi színházi műfaját csak Julius Caesar korában vált. Leghíresebb művelője Publilius Syrus volt, aki Kr. e. 46-ban Caesar ünnepi játékain győzött. Egysoros szentenciáiból 700 darabot őrzött meg a szöveghagyomány ábécésorrendben elrendezve. Nem tudjuk, mikor készült ez a gyűjtemény, azt sem, ki állította össze. Az viszont biztos, hogy ezeknek köszönhette hírnevét: Cicero, Seneca, Gellius és Macrobius több ilyen egysoros szentenciáját idézik. Publilius Syrus egysorosai súlyos gondolataikkal, hihetetlen tömörségükkel és klasszikus szép formájukkal elbűvölték a rómaiakat. Seneca így vall erről: „Publilius, aki a tragikus és a komikus tehetségeknél mélyebb volt, ahányszor csak befejezte mimusi bohóságait, és a karzat közönsége felé irányuló szavait, sok egyéb közt, amely nemcsak a mimusnál, hanem a tragédiánál is hatékonyabb, ezt mondta:

„Akárkiivel megeshet az, ami egygel is megeshet.”
(*De tranquillitate animi* 11, 8)

E szavak jelentősége nemcsak abban van, hogy a kényes ízlésű és a fennkölt gondolkodásáról közismert Seneca fejteget hajt Publilius szentenciái előtt, hanem abban is, hogy azt is elárulja nekünk, hogyan épülnek bele ezek a bölcs mondások a publiliusi színházba. Tudósításából egyértelmű, hogy Publilius Syrus először eltáncolta mimusait olyan szövegekkel fűszerezve, amelyek a karzatot ellepő műveletlen nagyközönség, a rabszolgák, felszabadítottak meg a szegény szabadok tömegeit is elszórakoztatták, majd e vicces bohóckodás után mély értelmű szentenciáival a vidám hangulatot komollyá változtatta. Ellenkezőjévé tette, mint a klasszikus görög színház: ott a tragédiák komor hangulatát a szatírxjátékok vidámságával ellensúlyozták. Syrus viszont a mimusok vidámságát a bölcs mondások komolyságával korlátozta. Természetes az is, hogy Seneca értékelte Syrus szentenciáit, hiszen mintát látott bennük, amelyet követett. Ő maga is szívesen zárta le etikai tárgyú fejtegetéseinek fő tanulságait egy-egy jól megjegyezhető szentenciával.

Nem lehetett kis munka összegyűjteni e kötet 750 szentenciáját Seneca különböző műveiből. De megérte a fáradságot, mert kis munkával is rövid idő alatt sok bölcsességet meríthet belőlük korunk nyájas olvasója.

Adamik Tamás